

Fodor Pál

A „hitharc oroszlánja”: Jahjapasa-oglu Báli bég (?–1527). Terjeszkedés és tartományi elit az Oszmán Birodalom európai határvidékén a 16. század elején

Ismeretes, hogy az oszmánok európai terjeszkedésének motorjai hosszú időn át az ún. „határbégek” vagy „végvidéki bégek” és kiterjedt családjaik voltak, akik az akindzsi seregek és a határ menti területek (egy 1520-as évekbeli dokumentum szóhasználatával: *uc kenar yer*) élén álltak. Ezek a klánok (az Evrenosz-, a Mihál-, a Turahán- és a Malkocs-ogluk) egy-egy birodalomalapító őstől származtak, a hatalmat apáról fiúra örökítették, és különleges jogokkal rendelkeztek.¹ A központi kormányzat II. Murád szultántól (1421–1451) kezdve szisztematikusan nyirbálta meg hatáskörüket, és kényszerítette őket a fokozatosan kialakuló új hatalmi struktúra elfogadására.² Ez a struktúra a *kul-devşirme* rendszerre épült, vagyis arra, hogy a születési arisztokráciát fokozatosan rab-szolgákból kinevelt központi és tartományi elittel (devşirmékkel) váltották fel, és a birodalom kulcspozícióit mindinkább nekik juttatták. A 16. század első felében még többször találkozunk Mihál-oglukhoz vagy Evrenoszokhoz tartozó szandzsákbégekkel a nyugati végeken,³ de a fő frontvonalakba eső, stratégiai fontosságú szandzsákokat többnyire már olyan új „dinasztiák” tagjai kapták, amelyek alapítói devşirmék és gyakran a szultánok vői voltak, vagyis rokoni szálakkal is kötődtek az uralkodóházhoz.

Ilyen családból származott e tanulmány főhőse, Jahjapasa-oglu Báli bég is. Apja a valószínűleg albán eredetű, helyileg pedig Szkopjéhez (oszmán Üszküb) kötődő Jahja pasa volt, aki II. Mehmed (1451–1481) palotájában nevelkedett, és II. Bajezid (1481–1512) idején futott be fényes karriert.⁴ Mozgalmas élete során kétszer volt anatóliai, háromszor ruméliai beglerbég, kétszer-kétszer boszniai és

<http://dx.doi.org/10.24391/KELETKUT.2019.1.51>

¹ Róluk újabban ld. Mariya Kiprovska, *The Mihaloğlu Family. Gazi Warriors and Patrons of Dervish Hospices. Osmanlı Araştırmaları* 32 (2008) 193–222.

² Cemal Kafadar, *Between Two Worlds. The Construction of the Ottoman State*. Berkeley–Los Angeles–London, 1995, 141–150; Kiprovska, *i. m.*, 196, 213–222.

³ Kiprovska, *i. m.*, 214–215.

⁴ Hazim Šabanović, *Turski izvori za istoriju Beograda. I. Katarski popisi Beograda i okoline 1476–1566*. Beograd, 1964, 647; Hedda Reindl, *Männer um Bāyezīd. Eine prosopographische Studie über die Epoche Sultan Bāyezīds II. (1481–1512)*. (Islamkundliche Untersuchungen, 75.) Berlin, 1983, 336–345. 1525 elején Báli azt állította Tomori Pál magyar főkapitánynak írt levelében, hogy atyjától úgy hallotta: családjaik Boszniából származnak és rokonságban állnak. Tomori ezt nem tartotta lehetetlennek: Fraknói Vilmos, Tomori Pál élete. *Századok* 15 (1881) 290/1. jegyzet, 388.

nikápolyi szandzsákbég. Kemálpaszáde egyelőre nem igazolható állítása szerint 1505-ben rövid időre a nagyvezíri posztot is megkapta.⁵ Az viszont biztos, hogy ez év júliusában másodvezírré lépett elő, és így a szultáni tanács tagja lett.⁶ Nyugaton és keleten egyaránt fontos katonai akciókban vett részt: vitézül harcolt a mamelukok elleni 1488-as agacsajiri csatában, 1507-ben ő volt a főparancsnok az Iszmail sah ellen küldött nagy seregnek, és számos támadást vezetett az albánok, a horvátok és a magyarok ellen. A századforduló táján (de inkább utána) az uralkodó egyik lányát kapta feleségül. Ezt a hölgyet a délszláv szakirodalom jobbra Hatidzsével azonosítja,⁷ mások viszont ezt vitatják.⁸ Az imént már idézett, hosszú éveken át vezetett ajándékozási lista bejegyzéseiből azonban tisztán kirajzolódik,⁹ hogy Jahja pasa Ajnisáh hercegnőt, Bajezid szultán leányát vette feleségül. Erre azt követően került sor, hogy Ajnisáh első férje, (Göde) Ahmed Mirza 1497-ben Azerbajdzsánba ment visszaszerezni nagyapja, Uzun Haszán akkojunlu uralkodót trónját, és ugyanazon év december 14-én egy lázadás során életét vesztette.¹⁰ Ez az Ahmed Mirza Uzun Haszán Isztambulba menekült fia, Uğurlu Mehmed és II. Mehmed szultán leánya, Gevherhán házasságából született.¹¹ 1490-ben vette el Ajnisáhot, akitől több leánya is született. Az özvegygel való összeházasítás révén a szultáni családba is befogadott (vővé, azaz *damaddá* lett) Jahja pasa valamikor 1511. július közepe után hunyt el Edirnében.¹²

Jahja Szkopjében alakította ki családi központját, ahol udvarházat, dzsámit, vendégfogadót/szegénykonyhát és türbét építtetett. Ezeket annak a számtalan ingatlanak és bevételi forrásnak (bolt, fürdő, ház, vízimalom, sütőház,

⁵ Reindl, *i. m.*, 341–342.

⁶ İlhan Gök, *Atatürk Kitaplığı M.C. O.71 numaralı 909–933/1503–1527 tarihli in'âmât defteri (transkripsiyon–değerlendirme). Doktora tezi.* İstanbul, 1994, 383, 392 (az utóbbi helyen 907/1501-es dátum szerepel, ami elírás lesz). Ennek a defternek a 909. évre (1504–1505) évre vonatkozó bejegyzéseit már közzétette: Ömer Lütfü Barkan, İstanbul saraylarına ait muhasebe defterleri. *Belgeler* 9:13 (1979) 296–380.

⁷ Šabanović, uo.; Dušanka Bojanić, Požarevac u XVI veku i Bali-beg Jahjpašić. *Istorijski Časopis* 32 [1985] 55.

⁸ Reindl, *i. m.*, 341; M. Çağatay Uluçay, *Padişahların kadınları ve kızları.* (Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII/63^a.) Ankara, 1985², 25; M. Tayyib Gökbilgin, *XV. ve XVI. asırlarda Edirne ve Paşa Livası. Vakıflar – mülkler – mukataalar.* (İşaret yayınları, 15.) İstanbul, 2007², 475.

⁹ Gök, *i. m.*, 1106, 1156, 1218, 1240, 1377.

¹⁰ *Şerefname.* (2. cilt). *Osmanlı–İran tarihi.* Farsçadan çeviren Osman Aslanoğlu. İstanbul, 2010, 117. A halál napja pontosan: Roger M. Savory, The Struggle for Supremacy in Persia after the Death of Timur”, *Der Islam*, 40 (1965) 61. Vö. Géza Dávid–Bálint Lakatos, Osman ve Orhan’dan II. Bayezid’e (Ávrupa’da hazírlanan ilk Osmanlı silsilenamesi ve Feliks Petancius). *Uluslararası Orhan Gazi ve Kocaeli Tarihi ve Kültürü Sempozyumu, V. Bildiriler.* Editör Haluk Selvi–İbrahim Şirin–M. Bilal Çelik–Ali Yeşildal. Kocaeli, 2019, 496.

¹¹ Uluçay, *i. m.*, 24–25.

¹² Gök, *i. m.*, 1300: a rá vonatkozó utolsó bejegyzés 1511. július 14-én kelt. Korábban a halálozás dátumát 1509-re vagy 1510-re tették: Reindl, *i. m.*, 344. Kemálpaszáde szerint 1511 elején történt: İbn Kemâl, *Tevârih-i Âl-i Osmân. VIII. defter (transkripsiyon).* (Türk Tarih Kurumu yayınları, XVIII/10.) Hazírlayan Ahmet Uğur. Ankara, 1997, 281.

szappanfőző műhely, karavánszeráj, fedett bazár, vágóhíd, raktár stb.), valamint falunak a jövedelméből tartotta el, amelyet Szkopjében, Lovecsben, Hirszovóban (Bulgária), Szófiában, Nikápolyban, Isztambulban, Tatárpazariban és másutt szerzett, és amelyekből vallási alapítványt hozott létre.¹³ Isztambulban tanárképzőt (*muallimhane*) és iskolát (*mektebhane*) alapított, fenntartásukra egy Gallipoli körüli falu és néhány galatai alapítvány jövedelmeit kötötte le. Ezenkívül Plovdiv mellett egy állattartó gazdasággal is rendelkezett.¹⁴ Mivel a későbbiek szempontjából is sokat mondó, idézem azt a jellemzést, amelyet a kortárs Kemálpasazáde adott róla: „E nagyra becsült államférfi a mennyekhez hasonló udvarnál szolgáló legnagyobb előkelők közül való volt. Az Oszmán-dinasztiának az uralkodás házául szolgáló küszöbénél működő szolgálk közül a rangidősek közé tartozott. Mehmed szultán kán idejében hosszú időn át, sokáig szolgált a tiszteletreméltó háremben. [Az uralkodó] kegyének árnyékában magas rangra emelkedett. ... Először az anatóliai beglerbégséget adta neki. De ebből a tisztségből hamarosan eltávolította, mert megvádolták, hogy zsarnokoskodik az alattvalókon. Miután letette, kivizsgálta, és véletlenek találva ismét megtisztelte azt a hadvezért: kegyesen a ruméliai beglerbégséget adta neki. Amikor az a bünbocsánatban részesült uralkodó meghalt, s a világ színterét zűrzavar, lázadás és lárma töltötte be, a ruméliai országrészben főparancsnok lett. ... A szerencsés világhódító, Bajezid szultán korában ismételten anatóliai és ruméliai beglerbég lett. Ama Nap-természetű [úr] kegyének fényével szerencséjének gyertyája fénnel telt meg, s a nagyság égi csúcsán Napként ragyogott fel. Kísérőinek és javainak sokaságával, szolgálóinak és háznépének bőségével felülmúlta a többi jeles előkelőt és kegyes vezírt. ... Kiváló gyermekei, akik a hitharc nádasának orozslánjai voltak, lándzsaként és kivont kardként haladtak mögötte és előtte.”¹⁵

Jahja pasának hét fia született, de mindegyik felnőtt férfi volt már, amikor ő maga beházasodott a szultáni családba, így gyerekeiben nem fejedelmi vér csörgedezett.¹⁶ A fivérek – Báli, Mahmud, Mehmed, Szinán, Ahmed, Iszkender és Musztafa – közül Báli volt a legidősebb, és apja halála után ő lett a klán elismert vezetője. Jóllehet a kor más fontos szereplőihez képest viszonylag sok forrással rendelkezünk róla, születési idejét nem ismerjük, és pályáját sem tudjuk hiány-

¹³ 1505–1506-os alapító okiratait szerb fordításban és (az első esetében) eredetiben kiadta Gliša Elezović, *Turski spomenici*. Beograd, 1940–1952, I/1. 384–411, 420–525; I/2. 120–123; vö. Vera Moutaftchieva, *Du role du vakif dans l'économie urbaine des pays balkaniques sous la domination ottomane (XV^e–XVII^e s.)*. In: Uő, *Le vakif – un aspect de la structure socio-économique de l'Empire ottoman (XI^e–XVII^e s.)* Sofia, 1981, 206–207.

¹⁴ Gökbilgin, *i. m.*, 456–458; Bojanić, *i. m.*, 56; vö. Reindl, *i. m.*, 344; Aleksandar Fotić, *Yahyapaşa-oğlu Mehmed Pasha's Evkaf in Belgrade. Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 54:4 (2001) 438–439.

¹⁵ İbn Kemâl, *i. m.*, 281–282.

¹⁶ Bojanić, *i. m.*, 55; Gökbilgin (*i. m.*, 458/729. jegyzet) és Reindl (*i. m.*, 345.) csak öt fiúról tud.

talánul megrajzolni. Egyes magyar források a (később félreértésekre okot adó) „Kücsük” (kicsi, kisebbik),¹⁷ oszmán-török források pedig olykor a „Kodzsa” (nagy, öreg) melléknévvel illetik.¹⁸ Az első talán a korszak híres, „nagy” Bálijától, Malkocs-oglu Báli béggtől való megkülönböztetést szolgálta, a másik viszont az udvar által adott, megtisztelő jelző a már befutott, tekintélyes hadvezérnek. Báli először 1485-ben tűnik fel egy boszniai nagyjavadalom (*ziamet*) birtokosaként,¹⁹ majd egy ruméliai félkatonai szervezet, a jürükök parancsnokaként (*subaşı*) találkozunk vele.²⁰ 1498-ban részt vett a Malkocs-oglu Báli szilisztrai bég vezette nagy lengyelországi betörésben, amelynek során kivételesen gazdag zsákmányt ejtett.²¹ Ekkor már a Kemálpasazáde szerint „frissen felnötté érett” (*taze yetişiş*)²² Báli szandzsákbégi rangban állhatott (valószínűleg valamelyik Duna menti szandzsákot bírta), mivel a portyára a ruméliai bégeket rendelték ki, és az eseményről beszámoló másik, bár jóval későbbi krónikás, Szadeddin is bégnek mondja Bálit.²³ 1504-ben viszont már minden kétséget kizáróan tagja az előkelők és a tartományi kormányzók (*ümera*) elit klubjának: egy szeptember 8-i defter-bejegyzés szerint a „Küszkendili (ma Kjusztendil) liva bégje lett”.²⁴ 1506-ban az Albániában fekvő avlonjai (ma Vlorë) szandzsák élére helyezték.²⁵ Az 1507. évet ugyanitt töltötte,²⁶ s talán a következő év nagy részét is. 1509. június 18-án viszont már a szilisztrai szandzsák vezetőjének mondják.²⁷ Ezen a poszton maradt legalább 1511. augusztus 8-ig.²⁸ Valamikor a következő másfél hónapban azonban távoznia kellett, mert 1511. október 10-én már a nikápolyi

¹⁷ Istvánffy Miklós *magyarok dolgairól írt históriája Tállyai Pál XVII. századi fordításában. I/1. 1–12. könyv.* (Történelmi források, I.) Sajtó alá rendezte Benits Péter. Budapest, 2001, 154. Istvánffy úgy tudta, hogy a „felette jeles erős férfi” „testének kisded állapotja” miatt kapta ezt a nevet, de nyilván nem ez volt a fő ok.

¹⁸ Ld. az 1526. évi hadjárati napló 1526. július 30. és szeptember 20-iki bejegyzéseit: *Török történetírók*. I. Fordította és jegyzetekkel kísérte Thúry József. Budapest, 1893, 310, 319; Feridun Ahmed Beg, *Münşeatü's-selatin*. I. İstanbul, 1274/1858², 559, 563–564; Anton C. Schaendlinger, *Die Feldzugstagebücher des ersten und zweiten ungarischen Feldzugs Suleymans I.* (Beihefte zur Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes, Band 8.) Wien, 1978, 73, 88.

¹⁹ Šabanović, *i. m.*, 646; Bojanić, *i. m.*, 56.

²⁰ Ömer Lütfi Barkan, *Osmanlı İmparatorluğunda bir iskân ve kolonizasyon metodu olarak istilâ devirlerinin kolonizatör Türk dervişleri ve zâviyeler.* *Vakıflar Dergisi* 2 (1942) 342: 183. sz.; Bojanić, *i. m.*, 56.

²¹ Hoca Sadeddin, *Tacü'l-tevarih*. II. İstanbul, 1280/1863, 81–84. A lengyel–török háborúhoz és annak nemzetközi összefüggéseire ld. Alexandru Simon, *Habsburg Politics at the Border of Christendom in the Early 1500s.* *Banatica* 21 (2011) 55–71.

²² İbn Kemâl, *i. m.*, 167.

²³ Hoca Sadeddin, *i. m.*, II. 84.

²⁴ Gök, *i. m.*, 261.

²⁵ Šabanović, *i. m.*, 646; Bojanić, *i. m.*, 56.

²⁶ Gök, *i. m.*, 619, 678, 705.

²⁷ Gök, *i. m.*, 956.

²⁸ Gök, *i. m.*, 1129, 1284, 1301, 1310–1311.

szandzsák bégjeként tűnik fel.²⁹ Az utóbbi helyen nem könnyű feladat várt rá: állást kellett foglalnia Bajezid szultán és Szelim herceg trónküzdelmében.³⁰ Miközben a ruméliai bégek többnyire Szelimet támogatták,³¹ Báli bég sokáig kettős játékot űzött. Néhány 1511–1512-ből fennmaradt jelentése szerint folyamatosan tájékoztatta Bajezidet Szelim mozdulatairól (például arról, hogy tatár segédsapataival Akkermanba [ma Bilhorod-Dnyisztrovszkij] érkezett), de aztán előbb titokban, majd nyíltan átállt Szelim oldalára.³²

A jól időzített lépésnek meglett a jutalma: 1513 végén az új padisah szendrői szandzsákbégnek nevezte ki.³³ Ez a kinevezés hallatlan elismerést jelentett: a határvidéki oszmán hadseregvezet talán legjelentősebb posztját nyerte el, amelynek birtokosaként a boszniai béggel együtt döntő befolyást gyakorolt a Magyarországgal kapcsolatos oszmán tervekre és lépésekre. Kisebb szünetekkel (így 1518–1520-ban, amikor Iszkenderijébe, 1521-ben, amikor Boszniába és 1523–1524-ben, amikor Vidinbe helyezték³⁴) jobbra e helyen ügködött lankadatlanul – a boszniai és a többi határ menti szandzsák (Ízvornik/Zvornik, Aladzshiszár/Krusevác, Vidin stb.) haderejét összefogva – a Magyar Királyság déli védelmi rendszerének lebontásán, a magyar és a horvát földek meghódításán. 1527 tavaszán bekövetkezett haláláig alig van olyan nagyobb, összehangolt támadás vagy beütés, amelyben közvetve vagy közvetlenül ne vett volna részt. Különösen nagy sikert ért el 1515. április végén–május elején, amikor a Zsarnó (oszmán Havale, szerb Avala) várát ostromló Szapolyai János erdélyi vajda seregét egy jól sikerült hadicsellel szétverte, és a Belgrádot szemmel és sakkban tartó oszmán végvárat felmentette.³⁵

²⁹ Gök, *i. m.*, 1343.

³⁰ Erről újabban: H. Erdem Çıpa, *The Making of Selim. Succession, Legitimacy, and Memory in the Early Modern Ottoman World*. Bloomington–Indianapolis, 2017, 29–107. A könyvet lesújtó szakmai kritika fogadta. Az egyik ismertetésnek már a hossza is sokat mondó: Fikret Yılmaz, *Selim'i Yazmak. Osmanlı Araştırmaları* 51 (2018) 297–390.

³¹ Çağatay Uluçay, *Yavuz Sultan Selim nasıl padişah oldu? Tarih Dergisi* 7/10 (1954) 124–125. és 15, 17. jegyzet.

³² İstanbul, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (a továbbiakban: TSMA), E 6306, 6329 (?) (vö. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı tarihi*. II. [Türk Tarih Kurumu yayımları, XIII/16^{pl}.] Ankara, 1975³, 238/2. jegyzet: ezt a jelentést szerinte Malkocs-oglu Báli bég írta, de ebben szinte biztosan téved). Selahattin Tansel, *Sultan İkinci Bâyezid'in siyasi hayatı*. İstanbul, 1966, 274–276. Egyik jelentésében (TSMA E 5082) Báli egyebek között így fejezte ki hódolatát: „E szegény szolgálónak a szerencsés padisah boldogságot adó küszöbén kívül nincs öröme és támasza... Bármikor parancsolnak és kérnek tőlünk szolgálatot, a magas szolgálatra alázatosan megyünk, és testünkkelkünköt kockára tesszük. Reméljük, hogy a szerencsés padisah kegyes pillantása és magas kegye e szolgáljától nem kerül távol...”

³³ Šabanović, *i. m.*, 646; Bojanić, *i. m.*, 56.

³⁴ Az eddigieken kívül ld. még: Olga Zirojević, *Tursko vojno uređenje u Srbiji (1459–1683)*. Beograd, 1974, 261–264.

³⁵ Ludovicus Tubero, *Kortörténeti feljegyzések (Magyarország)*. (Szegedi középkortörténeti könyvtár, 4.) Közreadja Blazovich László–Sz. Galántai Erzsébet. Szeged, 1994, 280–283;

Báli bég alaposan kivette részét az oszmán „nagy stratégia” 1520–1521. évi fordulatából is, amikor az új szultán, Szülejmán, szakítva apja keleti irányultságú politikájával, megindította Közép- és Nyugat-Európa elleni offenzíváját.³⁶ A hadjárat előkészítése során kikérte az 1521 elején Boszniába áthelyezett Báli véleményét is, aki a ruméliai hadsereg óhaját kifejezve amellet érvelt, hogy támadják meg Magyarországot és foglalják el Budát, mert a magyarok már nem képesek érdemleges ellenállást kifejteni.³⁷ A hadjárat első sikere, Szabács bevétele (július 7.) után abban a hallatlan megtiszteltetésben részesült, hogy a további teendőkről személyes találkozáson mondhatta el véleményét az uralkodónak.³⁸ Azt tanácsolta neki – korábbi álláspontja ismeretében némileg váratlanul –, hogy az eredetileg kitűzött Buda helyett inkább Nándorfehérvárt foglalják el. Nyilván felmérte, hogy a legfontosabb magyar végvárral a hátukban veszélyes volna az ország belsejébe hatolni, amit Szülejmán is belátott, és elfogadott, jóllehet égett a tüztől, hogy már első hadjáratán a magyar főváros utcáin táncoltathassa a lovát.³⁹

Istvánffy Miklós magyarokról írt históriája, 154–156. Az eseményről egyidejű oszmán beszámolóval is rendelkezünk: Szülejmán herceg levelével, amelyet a dívánülő pasáknak írt Báli jelentései alapján (TSMA E 5438); ezt teljes egészében közlöm a Függelékben (1. sz.). Az 1510-es évek második felének oszmán–magyar kapcsolataira és a határ menti harcokra ld. Tamás Pálosfalvi, *From Nicopolis to Mohács. A History of Ottoman–Hungarian Warfare, 1389–1526*. Leiden–Boston, 2018, 348–371.

³⁶ Erről ld. Pál Fodor, *The Unbearable Weight of Empire: The Ottomans in Central Europe – A Failed Attempt at Universal Monarchy (1390–1566)*. Budapest, 2016², 56 skk.

³⁷ „A magas trónus előtt ne legyen titok, hogy az átkozott Magyarországnak nincs olyan helyzete és ereje, amit bármilyen módon figyelembe és tekintetbe kellene venni”. Fodor Pál, *Magyarország és a török hódítás*. Budapest, 1991, 163 (annak idején ezt a datálatlan jelentést 1524–25 tájára kelteztem, de ma már – Báli jobban ismert hivatalviselési alapján – biztos, hogy az akkor szintén mérlegelt 1521 tavaszán keletkezett).

³⁸ TSMA E 6060: Báli jelentése a szultánnak, amelyet a Szabács megvétele napján, július 7-én kézhez vett szultáni parancsra írt válaszul. Ebből az derül ki, hogy Bálit az uralkodó a Szabáccsal szemközti szerémségi oldalra rendelte, vagy ha oda nem tudna átkelni, akkor a nagyúri táborba. Báli tudatja, hogy három nap múlva ér a szerémi átkelőhöz. A hadjárat napló szerint végül július 15-én érkezett a ruméliai beglerbég táborába, akit a szultán Szabács alól elsőként küldött át a szerémségi oldalra.

³⁹ A hadjárat napló július 17-i bejegyzése: „Jahja pasa oğlu Báli bég a padisah elé járulván, tanácskoztak a hadjáratról, és elhatározták, hogy Belgrád ellen mennek”. *Török történetírók*, I. 289; Feridun, *i. m.*, 510; Schaendlinger, *i. m.*, 36. Bosztán (a korábbi magyar szakirodalomban Ferdi) még határozottabban tulajdonítja Bálinak a koncepcióváltást: „Mikor a szultán színe előtt tanácskoztak, Báli bég szavai helyben hagyatván, Belgrád várának elfoglalása határozottatott el.” *Török történetírók*. II. (1521–1566). Fordította és jegyzetekkel kísérte Thüry József. Budapest, 1896, 50. Dzselszáde Musztafa ezzel szemben azt írja, hogy Musztafa pasa másodvezír győzte meg a szultánt. *Török történetírók*, II. 135–136; *Geschichte Sultan Süleymān Kānūnīs von 1520 bis 1557 oder Ṭabakāt ül-Memālik ve Derecāt ül-Mesālik von Celālzāde Muṣṭafā genannt Ḳoca Niṣānci*. (Verzeichnis der orientalischen Handschriften in Deutschland, Supplementband, 21.) Hrsg. und eingeleitet von Petra Kappert. Wiesbaden, 1981, 56b–57a. A hadjárat napló nem tud arról, hogy Musztafa pasa, aki néhány napos szerémségi portyájáról Báli megérkezése napján tért

Báli bég a tábor felé jövet derekas pusztítást végzett magyar földön, amiről a hadjárati napló ekképpen számol be: „Hat-hétezernyi emberrel Magyarországból térvén vissza, útközben elfoglalt három várat; kettőt ostrommal ejtett hatalmába és lakóit kardra hányta, egy pedig önként adta meg magát. A Deli Markó nevű hitetlen is – amint a vitézségével kérkedve nyelvet fogni indult – útjába bukkant; keményen harcoltak, de végre is élve elfogta az átkozottat, hatvan gyaurnak pedig fejét vette, s magát az átkozottat vértestől, páncélostul együtt a magas udvarhoz hozta.”⁴⁰ Július 24-én a Szerémség északi részébe vonult, s miután július 24–27. között elfoglalta a védői által elhagyott Szalánkemént, a szultán parancsára onnan tartotta szemmel a dunai átkelőket, és ügyelt arra, hogy a magyarok se vízen, se szárazon ne lephessék meg az ostromló és a Szerémségben szertesztét portyázó oszmán seregtesteket.⁴¹ Fennmaradt jelentéseiből és a hadjárati naplóból tudjuk, hogy folyamatosan küldte a szultánhoz az elfogott „nyelveket”: hol csak néhányat, hol meg több tízet egyszerre.⁴² Próbált közel férközni Péterváradhoz, és egy alkalommal 15 lószállító hajót és 15 sajkát kért a szultántól, hogy Titelhez átkelve a túloldalról szerezzen foglyokat, mert „a Duna innenső oldalán fogott nyelvek hírei semmit sem érnek; az ismeretekkel rendelkező, jó lovas hitetlen katonák mind átkeltek a túlsó oldalra”.⁴³ Jóllehet magyar források szerint Báthori nádor csapatai a Dunán átjőve egyszer megverték Bálit,⁴⁴ ő maga arról számolt be, hogy Pétervárad közelében sikerült szétszórnia egy 300 fős, a nádor és a bánok elit lovasaiból álló magyar egységet (közülük 47-et elfogott és a szultánhoz küldött egy másik Báli béggel, akit jutalmazásra ajánlott).⁴⁵ Nándorfehérvár elfoglalása után azt a feladatot kapta, hogy az életben maradt és kegyelemben részesült magyarokat, akiket hajón Szalánkeménbe küldtek, juttassa haza.⁴⁶ Egyes magyar források szerint azonban

vissza a táborba, találkozott volna a szultánnal. Magyar oldalon tényként kezelték, hogy a törökök Báli tanácsára vették be Nándorfehérvárt: Pálosfalvi, *i. m.*, 407.

⁴⁰ *Török történetírók*, I. 288; Feridun, *i. m.*, 509; Schaendlinger, *i. m.*, 35.

⁴¹ *Török történetírók*, I. 290; Feridun, *i. m.*, 510; Schaendlinger, *i. m.*, 37–38.

⁴² *Török történetírók*, I. 293, 295; Feridun, *i. m.*, 512; Schaendlinger, *i. m.*, 42, 45–46; TSMA E 5717, 6613.

⁴³ TSMA E 6328.

⁴⁴ Kiss Lajos, Nándorfehérvár bukása (1521.) *Hadtörténelmi Közlemények* 2 (1889) 569.

⁴⁵ TSMA E 7184. Nem lehetetlen, hogy ez Kücsük Báli bég volt, a később még szóba kerülő rokon. Báli egy másik jelentésében érdekes és a kor viszonyaira éles fényt vető esetet mesél el: „Korábban a szerémi hitetlenek közül való, Jován nevű hitetlen e szolga fogságában volt, amikor meghódolt, és elment, hogy hitlevéllel a családját is áthozza. Valahogy kitudódott, és sehogyan sem tudta kihozni őket. Sőt az átkozott magyarok részéről súlyos zaklatásokat kellett elszenvednie. Most végre alkalmat talált, és e szolgálóhoz jött. Mivel a király és az erdélyi bán meg a többi bán helyzetéről, mozdulatairól és seregeiről aprólékos és megbízható hírekkel rendelkezik, a boldogságos küszöbözöttük.” TSMA E 5296.

⁴⁶ *Török történetírók*, I. 297; Feridun, *i. m.*, 514; Schaendlinger, *i. m.*, 49.

Oláh Balázs vicebánt és társait Báli emberei – egy előző napi összeszólalkozás vagy talán valami régi sérelem miatt – lemészárolták.⁴⁷

Szülejmán a győztes hadjárat⁴⁸ végén, szeptember 1-jén díszköpennyel és 30 000 akcséval jutalmazta meg Bálit,⁴⁹ majd szeptember 15-én kiugróan magas javadalommal: évi 900 000 akcséval kinevezte szendrői-belgrádi bégnek.⁵⁰ Báli és Hüszrev boszniai bég csapatai a következő években összehangoltan törtek előre az Al-Dunánál, Boszniában, Horvátországban és Dalmáciában.⁵¹ 1522-ben elfoglalták és lerombolták Orsova, Pét és Miháld (Mehádia) várát, bevették Knint és Szkardonát, 1523-ban Osztrovicát, 1524-ben pedig Szörényt (hogy aztán ezt is lerombolják, és helyette felépítsék Feth-i Iszlámot/Kladovót), és többször próbálkoztak Jajca bevételével.⁵² Igaz, közben néhány kudarc is becsúszott: 1522–1523-ban Báli nem tudta megakadályozni a magyar fennhatóság részleges visszaállítását Havasalföldön,⁵³ 1523 augusztusában pedig a magyar csapatok hatalmas vereséget mértek Ferhád pasa és Báli seregére a szerémségi Szávaszentdemeter és Nagyolaszi térségében.⁵⁴ (A kortárs Szerémi György szerint a szultáni vőre féltékeny és az annak gögje miatt feldühödött Báli bég valójában törbe csalta Ferhádöt, s nagyban hozzájárult annak bukásához és egy évvel későbbi kivégzéséhez.)⁵⁵ Mindezek ellenére a határvidéki bégek 1526-

⁴⁷ Szakály Ferenc, Nándorfehérvár, 1521: a vég kezdete. In: Zay Ferenc, *Az Lándorfejérvár elveszésének oka e vót, és Így esött*. Sajtó alá rendezte Kovács István. Budapest, 1980, 147–148.

⁴⁸ Ennek lefolyásáról ld. Szakály Ferenc kiváló tanulmányát az előző jegyzetben (83–163).

⁴⁹ *Török történetírók*, I. 297; Feridun, *i. m.*, 514; Schaendlinger, *i. m.*, 49.

⁵⁰ *Török történetírók*, I. 298; Feridun, *i. m.*, 514; Schaendlinger, *i. m.*, 51. Bosztán szerint (*Török történetírók*, II. 55.) 3000 főnyi őrséget helyeztek a várba. Egy, az év vége felé vagy a következő év elején készült kimutatás szerint (Ömer Lûtfi Barkan, H. 933–934 [M. 1527–1528] malî yılına ait bir bütçe örneği. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 15 [1953–1954] 303.) Báli szendrői szandzsákbég éves jövedelme 622 000 akcsét tett ki. Ezek szerint a szultán rövid időn belül megbánta bőkezűségűt, talán mert nem akarta, hogy egy szandzsákbég csaknem ugyanakkora javadalmat élvezzen, mint egy beglerbég.

⁵¹ Hüszrev bégről és tevékenységéről ld. Behija Zlatar, *Gazi Husrev-beg*. (Orientalni Institut u Sarajevu. Posebna izdanja, 32.) Sarajevo, 2010, 11–65. A hódítás menetéről és természetéről ld. még Dino Mujadžević, The Other Ottoman *Serhat* in Europe: Ottoman Territorial Expansion in Bosnia and Croatia in [the] First Half of the 16th Century. *GAMER* 1 (2012) 99–111; Nenad Moaçanin, The Ottoman Conquest and Establishment in Croatia and Slavonia. In: *The Battle for Central Europe. The Siege of Szigetvár and the Death of Süleyman the Magnificent and Nicholas Zrínyi (1566)*. Ed. by Pál Fodor. Leiden–Boston–Budapest, 2019, 287–296.

⁵² Szakály, *i. m.*, 152–153; Zlatar, *i. m.*, 30–34; Pálosfalvi, *i. m.*, 395–415.

⁵³ C. Tóth Norbert, Szapolyai János erdélyi vajda 1522. évi havasalföldi hadjáratai. Havasalföld korlátozott függetlenségének biztosítása. *Hadtörténelmi Közlemények* 125 (2012) 987–1014.

⁵⁴ Kubinyi András, A Szávaszentdemeter–Nagyolaszi győzelem 1523-ban. Adatok Mohács előzményéhez. In: *Üő, Nándorfehérvártól Mohácsig. A Mátyás- és a Jagelló-kor hadtörténete*. Budapest, 2007, 136–150.

⁵⁵ Ld. Csorba Dávid, Orális török néphagyomány egy magyar krónikában. In: *Identitás és kultúra a török hódoltság korában*. Szerk. Ács Pál–Székely Júlia. Budapest, 2012, 327–337 (meg kell jegyezni, hogy e tanulmány szerzője többször igen szabadosan kezeli forrásait, hogy kon-

ra néhány kivételtől (mint például Jajca, Klissza) eltekintve megfosztották a Magyar Királyságot déli előretolt hadállásaitól, s előkészítették a terepet az 1521-ben még elhalasztott döntő támadáshoz. Báli katonai szakértelme, tapasztalatai, tanácsai és hadmozdulatai kulcsszerepet játszottak a mohácsi csatában is, amelyben az oszmán-törökök megtörték a több mint 130 éve makacsul ellenálló Magyar Királyság erejét.⁵⁶ Ezért elmondható: amikor 1527 tavaszán meghalt, Magyarország egyik legelszántabb ellensége és sírásója szállt sírba vele.⁵⁷ A kortárs Kemálpaszáde írta róla: „Félelmetes híre betölti az átkozott Magyarországot.”⁵⁸ Másutt pedig így jellemzi a páratlan „hőst”: „Jahjapasa-oglu Báli bég, ... akinek kardja az ellenségre kivetett háló; akinek háza egy kolostor, melynek lámpásában a rossz úton járó ellenség zsírja ég; akinek asztalára tett kenyér a gonosz hitetlenek vérével van dagasztva; akinek a reggeli és esteli étele a harc tűzénél fő; akinek foglalkozása télen és nyáron a rabló portyázás az ellenség földjén; s aki a végvidékek bégjei között harcosainak számánál és hadi szereinek sokaságánál fogva a legtekintélyesebb és legfélelmesebb. A nevezett ugyanis Szemendre és Belgrád bégje volt s a végvidéki hitetlenek annyira félték tőle, hogy még a kertjeikbe és szőlőhegyeikre sem mertek kimenni; a szerémi szigetben lakó lázadók, ha csak nevét hallották is, rémületükben kezeikkel nem birtak fogni, s lábaikon nem tudtak megállni.”⁵⁹

Báli és testvérei valóban odaadón, vérük hullatásával szolgálták az Oszmán-házat. Az egyik fivér, Mahmud, az 1514-es csaldiráni csatában esett el,⁶⁰

cepcióját alátámaszthassa, ld. különösen 331.).

⁵⁶ B. Szabó János, *Mohács. Régi kérdések – új válaszok. A Magyar Királyság hadserege az 1526. évi mohácsi csatában*. Budapest, 2015, 103–108, 113–114.

⁵⁷ Egy korabeli levél szerint 1527. április 16-án már halott: Anton von Gévy, *Urkunden und Actenstücke zur Geschichte der Verhältnisse zwischen Österreich, Ungern and der Pforte im XVI. und XVII. Jahrhundert...* Erster Band. *Gesandtschaften König Ferdinands I. an Sultan Suleiman I. 1527–1532*. Wien, 1840, 65: No. 43. Nemrégiben, amikor magyar fordításban közreadtam Ibrahim Pecsevi mohácsi csatáról szóló leírását, a Báli béghez fűzött jegyzetemben tévesen azt írtam, hogy a szultán kivégeztette. Sajnos összetévesztettem egy másik Bálival, akit 1528-ban valóban kivégeztek, és akiről alább lesz még szó (azt hiszem, a vágyvezérelt gondolkodás tipikus esetéről van szó, mert, mint látni fogjuk, minden ok meglett volna rá, hogy hősünk is így végezze). Ld. Fodor Pál, Ibrahim Pecsevi leírása a mohácsi csatáról és II. Lajos király haláláról. In: „*Nekünk mégis Mohács kell...*” II. Lajos király rejtélyes halála és különböző temetései. *Az Országos Széchényi Könyvtárban 2015. augusztus 29-én megrendezett tudományos szimpóziumon elhangzott előadások szerkesztett és bővített kiadása*. Szerk. Farkas Gábor Farkas–Szebelédi Zsolt–Varga Bernadett. Budapest, 2016, 240/341. jegyzet.

⁵⁸ İbn Kemâl, *i. m.*, 282.

⁵⁹ Az idézet Thúry József fordítása: *Török történetirók*, I. 210–211. Az eredeti oszmán-török szöveg: Kemal Paşa-záde, *Tevarih-i Âl-i Osman. X. Defter*. (Türk Tarih Kurumu yayınları, XVIII/13.) Hazırlayan Şefaattin Severcan. Ankara, 1996, 239–240.

⁶⁰ Selahattin Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, Ankara, 1969, 61, s őt követve Bojanić, *i. m.*, 55, 57. Mahmud sorsa mindazonáltal homályos. Tansel elbeszélő forrásaival szemben a mohácsi hadjárat naplója nagyon is élőnek, a vidini szandzsák bégjének mondja. *Török történetirók*, I. 319; Feridun, *i. m.*, 564; Schaendlinger, *i. m.*, 88. Ugyanakkor a mohácsi csata résztvevőit felsoroló listán egy

a mohácsiban Báli és Mehmed szandzsákbégeként, három fivérük: Musztafa, Ahmed és Szinán pedig tisztség nélküli bégeként vett részt kíséretével.⁶¹ Közeli rokonuk, Kücsük Báli bég Mehmeddel együtt az 1529-es bécsi hadjáratban játszott különlegesen fontos szerepet.⁶² Utóbbi, mármint Mehmed bég, az 1530-as években Szapolyai János uralmának fenntartásában szerzett elévülhetetlen érdemeket.⁶³ Közben teljes erővel építették a maguk dinasztiáját is – politikailag, anyagilag és társadalmilag egyaránt. Ezt szolgálta Báli házassága Bajezid egyik unokájával. Ez minden valószínűség szerint 1508-ban (s nem, mint eddig hitték, 1510-ben) történt, s azt is sikerült kideríteni, hogy a hölgy nem volt más, mint Ajnisáh és (Göde) Ahmed Mirza leánya. Vagyis Báli a mostohaanyja lányát (vagy más nézőpontból: az apja mostohalányát) vette feleségül, ami nemcsak a pikantériája miatt érdekes, hanem azért is, mert jól mutatja a Jahja család érdekérvényesítő képességét.⁶⁴ Ám az elsöre igen hasznosnak tűnő lépés végül balul ütött ki. Az asszony láthatólag távol élt férjétől, és az 1510-es évek közepén fűvel-fával megcsalta, amit egy idő után jelentettek az uralkodónak. Dušanka Bojanić feltételezi, hogy végül elváltatták tőle, de ez valóban nem több feltételezésnél.⁶⁵ Minden jel szerint Báli utód nélkül halt meg, bár rendelkezünk egy irattal, amelyben egy javadalmat kérelmező fiatalember Báli bég fiaként mutatkozik be. Ám ez a Báli bég a megadott információk (pl. hogy Ali bég atyai nagybátyja) alapján nem azonosítható egyértelműen a mi Báli bégünkkel.⁶⁶

Báli az apjától örökölt vagyont igyekezett egyben tartani és gyarapítani. Több helyen – így Pozsarevácon és környékén, Belgrád mellett és a nikápolyi

bizonyos Mehmed szerepel vidini bégeként: Feridun M. Emecen, Mohaç (1526). *Osmanlılara Orta Avrupa'nın kapılarını açan savaş*. In: Uő, *Osmanlı klasik çağında savaş*. İstanbul, 2010, 211.

⁶¹ Emecen, *i. m.*, 210–211.

⁶² Ld. a hadjárat napló bejegyzéseit: *Török történetírók*, I. 324–346; Feridun, *i. m.*, 566–577. Kücsük Báli kapta azt a bizalmi feladatot, hogy az elfogott Perényi Pétert a szultáni táborba hozza (*Török történetírók*, I. 332; Feridun, *i. m.*, 570.). Takáts Sándor hivatkozás nélküli története szerint olyan jól bánt vele, hogy Perényi „apjává fogadta [Kücsük] Báli béget”. Takáts Sándor, *Barátság-ajánló török–magyar levelek*. In: Uő, *A török hódoltság korából*. (Rajzok a török világból, IV.) [Budapest], 1927, 44.

⁶³ *Török történetírók*, II. 102, 189; Szerémi György, *Magyarország romlásáról*. Erdélyi László fordítását átdolgozta Juhász László. A bevezetést és a szövegmagyarázatokat írta Székely György. Budapest, 1979, 222–223. Mehmed nevéhez fűződik Jajca 1527. évi elfoglalása (Hüszrev béggel közösen) és a Hans Katzianer elleni 1537-es garai győzelem is; vö. még Fotić, *i. m.*, 440–441.

⁶⁴ Báli feleségét 1508. október 31-én említik először: Gök, *i. m.*, 851; a többi adatot ld. Gök, *i. m.*, 1106, 1156, 1218, 1240, 1377.

⁶⁵ Bojanić, *i. m.*, 61–62. Az asszony kicsapongásait összefoglaló levelet közreadta: M. Çağatay Uluçay, *Harem den mektuplar*. I. İstanbul, 1956, 64–65. A nem mindennapi forrás magyar fordítását ld. a Függelékben (2. sz.).

⁶⁶ TSMA E 8757. A fiatalember azt kérelmezi, hogy a megítélt udvari illetmény helyett inkább timár-birtokot kaphasson, és így szolgálhassa az uralkodót. Érezhető öntudattal hangsúlyozza, hogy felmenői közül soha senki nem szolgált és húzott zsoldot az udvarban (ez is amellettt szól, hogy nem a Jahjától származott).

szandzsákban – kapott elhagyott földet a szultántól, amelyet aztán lakosok oda-telepítésével és vallási-közjóléti intézmények létesítésével igyekezett fellendíteni.⁶⁷ Ezekből a birtokokból – mint például a nikápolyi szandzsákhoz tartozó Csernova és a Filibe (ma Plovdiv) körüli Jakubci faluból⁶⁸ – idővel vallási alapítványt hozott létre, amelyek részben a helyi, részben a szkopjei és az élete utolsó szakaszában létrehozott szendrői, pozsareváci és szarajevói épületek és intézmények (két mecset, szegénykonyha, kolostor, dzsámi, két fürdő, híd, közkút) fenntartását szolgálták.⁶⁹ Végakarata szerint halála után öccse, Mehmed bég, majd az ő utódai lettek az alapítványok kezelői. Fennmaradt egy iratsorozat a Plovdiv, Edirne és Csirmen (Ormenion, Görögország) körüli állattartó telepek és istállók ügyeiről, amelyekből arra következtethetünk, hogy az 1530-as években ezeket Kücsük Báli bég irányította, aki adószedői megbízásokat is szerzett a családnak ezen a vidéken (pl. a filibei bírósági kerület fejadójának behajtását). Úgy tűnik, a klán itt tartotta és tenyészette tevéit és talán lovait, és emellett gabonarakárakkal és a Marica folyón malmokkal is rendelkezett.⁷⁰

„Öreg” Báli bég a helyreállítási munkát sokszor olyan helyeken végezte, amelyeket korábban ő és bégársai pusztítottak el kegyetlen beütéseikkel. E hadviselési móddal – kiegészítve a hagyományos oszmán áttelepítési politikával – gyökeresen megváltoztatták Dél-Magyarország és Horvátország etnikai és települési képét.⁷¹ A kipusztított, elűzött vagy áttelepített őslakosság helyére tömegesen áramlottak be a balkáni vlahok, más félnomád és hadviselésből élő népcsoportok, vagy éppen helyüket kereső magyarországi menekültek,⁷² akiket Báli a szultánnal egyetértésben szisztematikusan telepített le az elnéptelenedett Szerémségben és a szendrői szandzsákban, és akiket aztán kölcsönösen előnyös feltételekkel integrált az oszmán hadszervezetbe.⁷³ Nem véletlenül írta

⁶⁷ Šabanović, *i. m.*, 60; Bojanić, *i. m.*, 50–53; *MAD 506 numaralı Semendire Livâsi icmâl defteri (937/1530). Dizin ve tıpkıbasım.* (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 104; Defter-i hâkânî dizisi, 14.) Ankara, 2009, 33.

⁶⁸ Barkan, *İstila devirlerinin*, 342, 183. sz. Gökbilgin, *i. m.*, 457, 728. jegyzet.

⁶⁹ Fotić, *i. m.*, 439.

⁷⁰ TSMA E 7687, 8176, 9196, 10542, 10543, 12282.

⁷¹ Nándorfehérvár elfoglalása előtt és után Kölpényből, Baricsból, Zimonyból, Szalánkeménből és Belgrádból több ezer meghódolt lakost szállítottak Isztambulba, egy ahhoz közeli és kilenc Gallipoli-félszigeti faluba. Feridun M. Emecen, *The History of an Early Sixteenth Century Migration – Sirem Exiles in Gallipoli*. In: *Hungarian–Ottoman Military and Diplomatic Relations in the Age of Süleyman the Magnificent*. Ed. by Géza Dávid–Pál Fodor. Budapest, 1994, 77–91.

⁷² Szakály Ferenc, *Honkeresők (Megjegyzések Cserni Jován hadáról). Történelmi Szemle* 22:2 (1979) 227–261.

⁷³ A vlahokkal való együttműködés jelentősége túlbecsülhetetlen az oszmán-török hódításokban és konszolidációs politikában. Erre már a 17. századi Pecsevi is felhívta a figyelmet, több példával illusztrálva a szultán és a vlah előljárók jó viszonyát: *Tarih-i Peçevi*. I. İstanbul, 1281/1864, 16. Ezt tükrözi a rájuk vonatkozó számtalan felmérés és szabályozás, főként az ún. vlah törvénykönyvek (*Eflak kanunu*). A vlah jogállásra ld. Nicoară Beldiceanu, *Les valaques de*

Tubero raguzai történetíró Báli 1515. évi seregéről, hogy annak „nagy része fegyvertelen volt, hiszen törökökkel vegyes illír pásztorokból állt, és amennyire felülmúlta létszámban a magyar csapatokat, annyira alatta maradt a katonák minőségét és erejét tekintve...”⁷⁴ Erre az új társadalmi és hatalmi struktúrára támaszkodva szinte (kis)királyi hatalmat épített ki magának, amellyel aztán alaposan vissza is élt. (Egyébiránt már apját is durva, faragatlan alaknak írják le olasz források.)⁷⁵ Hatalmaskodásai miatt 1515–1516-ban vizsgálat indult ellene, amit azzal védett ki, hogy 50 000 akcséval megvesztegette a helyszínre kiszálló isztambuli kádit, aki hamis tanúkat állítva a Báli ellen panasszal élőket ítélte el és végeztette ki.⁷⁶ A kádi egyúttal egy szultáni parancs formájában kiadott törvénykönyvben rendezte a szandzsákbeli vlahok adózási, hadakozási és a szandzsákbéggel és embereivel szembeni kötelezettségeit.⁷⁷ Az 1520-as évek elejéről fennmaradt egy szabályos feljelentés Báli ellen (valamelyik udvari agának címezve), amelyben három súlyos vádat fogalmaznak meg vele szemben: 1. a többi bégtől pénzzel magához édesgeti a határvidéki harcosokat, amit azért tud megtenni, mert a kádit is megvesztegeti; 2. katonának gyáva, de öntelt és mindenre képes; 3. összejátszik a hitetlenekkel, folyton tájékoztatja őket a készülő portyákról.⁷⁸ Az Ahmed nevű levélíró (aki a tartalom alapján valamelyik Szendrővel határos vagy ahhoz közeli szandzsák bégye lehetett) összefoglalóan így jellemzi Bálit: „Olyan ember, aki nem tartja be a szerencsés uralkodó öfelségének parancsait. Allahtól egyáltalán nem fél. Mindent megtesz, amit csak

Bosnie à la fin du XVe siècle et leurs institutions. *Turcica* 7 (1975) 122–134. A vlahok az oszmánokkal együtt a Balkánon felfelé húzódva előzőnlötték Szendrő és Vidin (a Timok–Morava völgye), a régi Horvátország, Bosznia és Hercegovina területét, majd a Szerémséget és Szlavóniát, végül a szűkebben vett dél-magyarországi területeket is. Ld. Nenad Moaćanin, *Town and Country on the Middle Danube 1526–1690*. (The Ottoman Empire and Its Heritage. Politics, Society and Economy, 35.) Leiden–Boston, 2006, 15–35; Vjeran Kursar, *Being an Ottoman Vlach. On Vlach Identity(ies), Role and Status in Western Parts of the Ottoman Balkans (15th–18th Centuries)*. *OTAM* 34 (Güz 2013) 115–161. Egy tanulságos térképsorozat a hercegovinai vlahok településeiről a 16. század első harmadában: *174 numaralı Hersek Livâsı icmâl Eflakân ve Voynugân tahrir defteri (939/1533)*. *Dizin ve tıpkıbasım*. (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 103; Defter-i hâkânî dizisi, 15.) Ankara, 2009, 70–72.

⁷⁴ Tubero, *i. m.*, 281.

⁷⁵ Reindl, *i. m.*, 342.

⁷⁶ TSMA 6304. Közli és tartalmát röviden összefoglalja: Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, 21–22. és 12. sz. fotó.

⁷⁷ Ahmed Akgündüz, *Osmanlı kanunnâmeleri ve hukukî tahlilleri*. 3. *Yavuz Sultan Selim devri kanunnâmeleri*. İstanbul, 1991, 457–464.

⁷⁸ TSMA E 6544. Érdekes, hogy a kortárs Szerémi György is azt állítja: 1523-ban Báli hírt küldött Tomori Pálnak a Szerémségben készülő török támadásról (Csorba, *i. m.*, 333.). Báli a színlelés (*müdüra*) mestereként sokszor juttatott el kétes híreket a magyar parancsnokokhoz. Nyilván Tomori Pál félrevezetését, jóindulatra hangolását szolgálta az a fent említett levele is, amelyben állítólagos rokonságukról írt neki. Ugyanakkor a határ mentén bevett szokás volt a kölcsönös ajándékozás; Báli 1525-ben egy török lovat küldött Tomorinak: Simon Zsolt, *A baricsi és kölpényi harmincadok a 16. század elején*. *Századok* 140 (2006) 861, 193. jegyzet.

tud. Röviden, önteltsége és irigysége olyan fokú, hogy nem lehet elviselni. ... Ha a szerencsés padisah csak egyet ismerne az általa elkövetett tettek közül, valószínűleg egyetlen napra sem bízna rá szandzsákat.” Az imént említett másik (a vizsgálóbíró megvesztegetéséről beszámoló) iratban ehhez nagyon hasonló vádakkal illetik: „Ez az ország nagyon fél Bálitól. A boldogságos padisahhal itt nem gondolnak, de Báli béggel igen. Az uralkodótól nem félnek annyira, mint Báli bégtől. Okkal, ok nélkül felakaszt vagy eltapos bárkit, akit akar. Számonkérés, vizsgálat soha nem történik. Allahtól nem fél, a próféta előtt nem szégyelli magát. Padisahunk nemes parancsait nem teljesíti. ... Mint Ön is tudja, a Jahják mindig is tolvajkodásukról és gonosztevéseikről voltak híresek. ... Ebben az országban a boldogságos padisahtól érkező nemes parancsoknak nem engedelmeskednek. Báli bég parancsát és szavát fogadják meg.”⁷⁹

Mi lehet az oka, hogy Báli béggel ennyire elszaladhatott a ló, és mégis minden vizsgálatot és intrikát megúszott, sőt Szendrő közeli sírhelye kedvelt zárandokhelyé válhatott?⁸⁰ Nyilván az, hogy a szultán gondosan összevetette az adokkapok rovatokat, s úgy találta, hogy a mérleg egészében kedvező a központi hatalom számára. A bég kétségtelen túlkapásait messzemenően ellensúlyozta az a szolgálat, amelyet a klán az ősellenség, a Magyar Királyság megtörése érdekében végzett. Míg az apa és Báli bég az utat nyitotta meg Magyarország felé, az utóbbit túlélő testvérek és azok gyermekei a Délvidéken és Szlavóniában, végül pedig a királyság szívében építették ki az Oszmán-ház uralmát. Kücsük Báli, Mehmed és a fia, Arslán pasa, egyaránt Buda oszmán-török kormányzója lett, Kücsük Báli fiai: Dervis, Ahmed és Mahmud pedig fontos magyarországi szandzsákok élére kerültek, s még a klán egyes neveltjei (mint Kászim vojvoda, később bég és pasa, az első Duna–Dráva fölötti szandzsák megszervezője, majd budai és temesvári beglerbég, vagy Mehmed aradi bég) is kulcsszerepet kaptak a magyarországi oszmán uralom megteremtésében.⁸¹ A szultán, jöllehet

⁷⁹ A Jahjákról szóló mondatot kihagyva és enyhén eltérő fordításban idézte Bojanić is (*i. m.*, 64.).

⁸⁰ Erről Evliya Cselebi a következőket írja: „A szendrői vár zárandokhelyének dicsérete. Először is a város nyugati oldalán egy széles, magasra nyúló domb van. Ott [van] a vértanúk zárandokhelye. Azonkívül a várostól nyugatra, fél óra távolságra, Belgrád felé a Duna partján, egy magas dombon [található] Gázi Báli bég zárandokhelye ... A 933. évben (1526–1527) lett vértanú, s e kolostorban van eltemetve. Jelenleg is a tiszteletre méltó dervisek olyan kolostora, ahová az érző szívűek zárandokolnak.” Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi. 5. Topkapı Sarayı Bağdat 307 yazmasının transkripsiyonu-dizini*. Hazırlayanlar Yücel Dağlı–Seyit Ali Kahraman–İbrahim Sezgin. İstanbul, 2001, 318.

⁸¹ Dávid Géza, Az első szegedi bég, Dervis életpályája. In: Uő, *Pasák és bégek uralma alatt. Demográfiai és közigazgatás-történeti tanulmányok*. Budapest, 2005, 347–360; Uő, Kászim vojvoda, bég és pasa. In: *i. m.*, 321–346; Géza Dávid, Macaristan’da Yönetici Osmanlı Aileleri/Leading Families in Ottoman Hungary. *OTAM* 38 (Güz 2015) 17–21. Vö. Markus Köhbach gazdag adatgyűjtésével: *Die Eroberung von Fülele durch die Osmanen 1554. Eine historisch-quellenkritische Studie zur osmanischen Expansion im östlichen Mitteleuropa*. (Zur Kunde Südosteuropa-

egyszer valószínűleg komolyan megfenyegette Bálit,⁸² azért is elnéző volt vele és sorstársainak döntő többségével, mert az általuk irányított klánok, politikai családok (Jahják, Aranidok, Memik stb.)⁸³ lényegében ugyanazt tették kicsiben, amit az Oszmán-ház nagyban. Ők is „zsákmányszerző szövetséget” (*predatory/plundering confederacy*) alkottak, mint Oszmán, amikor megalapította a birodalmat.⁸⁴ Ők is maguk közé fogadtak bárkit, aki hajlandó volt szolgálni a birodalom és a klán érdekeit, mint ahogy vállalkozása kezdetén Oszmán katalánokkal és görögökkel szövetkezett. Ők is elsősorban a foglyaikból kinevelt kíséretükre támaszkodtak, mint ahogy az Oszmán-ház. Ők is tüzzel-vassal pusztították az ellenséget, majd teremtettek új kultúrát a birtokba vett területeken, mint ahogy Oszmán és utódai tették. Ők is lakosságcserekkkel és rabok letelepítésével hozták helyre pusztításait és konszolidálták hódításait, mint az uralkodóház tette bő kétszáz éven keresztül.⁸⁵ Teljes erővel kapartak maguknak, de az Oszmán-ház iránti lojalitásuk megkérdőjelezhetetlen volt. Szülejmán tehát magát és elődeit, a birodalmi és a magánérdek sikeres ötvözőjét, az Oszmán-ház kicsinyített mását látta Báliban és a többi határvidéki bégben, ezért csak akkor lépett közbe, ha a dinasztia tekintélye forgott kockán. (Ezért döntött úgy 1528 tavaszán, hogy egy másik Bálit, aki az iszkenderijei (ma Shkodër) szandzsák bégeként kegyetlenül sanyargatta alattvalóit, helyettesével és nyolc vajdájával együtt a nép örömére nyilvánosan kivégeztet.⁸⁶) Ezért hagyta, hogy a klánok egymással is vívják

pas, II/18.) Wien–Köln–Weimar, 1994, passim.

⁸² Az erre utaló, kétes hitelű parancsot/levelet és a vele kapcsolatos problémákat ld. a Függelékben (3. sz.). A vonatkozó hely: „Ha pedig az ítéletnapon felróják nekünk azokat a viszszaéléseket, amelyek a te főparancsnoki és bégi tevékenységed révén az általunk uralt területeken történtek, nyakon fogunk ragadni, és nem tudod majd a nyakadat a kezemből egykönnyen kiszabadítani.” Yusuf Kılıç, Kanûni Sultan Süleyman’ın Semendire beyi Bâlî paşa’ya gönderdiği emri şerif. Takdim. In: *CIÉPO Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Araştırmaları Uluslararası Komitesi VII. sempozyumu bildirileri. Peç: 7–11 Eylül 1986.* (Türk Tarih Kurumu yayınları, XXVI/2.) Ed. by Jean-Louis Bacqué-Grammont–İlber Ortaylı–Emeri van Donzel. Ankara, 1994, 171.

⁸³ Az utóbbiakhoz ld. Dávid, Macaristan’da, 21–23. Sudár Balázs, Ki volt Jakováli Haszan pasa? *Pécsi Szemle* 9 (2006) 27–34. A Jahják politikai családjának isztambuli szálaihoz a 16. század közepén: Fodor Pál, Kéi legyen Pankota? Érdekesoportok és érdekérvényesítés az oszmán hatalmi elitben a 16. század közepén. *Századok* 132 (1998) 825–836.

⁸⁴ A fogalom Heath Lowrytól származik: *The Nature of the Early Ottoman State.* Albany, 2003, 46, 54.

⁸⁵ Dávid Géza (Az első szegedi bég, 354–355) kutatásaiból tudjuk, hogy az említett Dervis, Szeged első bége, a szendrői szandzsákhoz tartozó és családi fészekké tett Jagodinába magyar rabokat telepített, s még papot is „rabolt” nekik. A kényszertelepítésekre (*sürgün*) általában: Ömer Lütfi Barkan, Osmanlı İmparatorluğunda bir iskân ve kolonizasyon metodu olarak sürgünler. *İktisat Fakültesi Mecmuası* 11 (1949–1950) 524–561, 13 (1951–1952) 56–78, 15 (1953–1954) 209–237.

⁸⁶ A legsúlyosabb vád az volt ellene, hogy rabságba vetette és eladta vagy elajándékozta a parasztok gyermekeit. A kivégzés azt a célt szolgálta, hogy „a többi bégek elrettentő például szolgáljon, és a népességnek nyugodt életet biztosítson”. *Geschichte Sultan Süleymân Kânünis*, 176b–177a.

harcaikat a befolyásért és a hatalomért, mert tudta, hogy ezzel erő kifejtésre sarkallják és egyben korlátozzák is egymást. S aztán, ha úgy látta, hogy valamelyik politikai család felett eljárt az idő, és többet ígérő másik tör a helyére, akkor olykor maga is besegített a sorsnak. 1566. augusztus 3-án, tizenharmadik és egyben utolsó hadjáratán, útban Szigetvárra, ahol bő egy hónappal később életét veszti, kivégeztette Arslán budai pasát, s ezzel a Jahják magyarországi sikertörténete véget ért.⁸⁷ Helyüket a Szokolluk vették át, hogy aztán néhány évtized múltán őket is letaszítsák a csúcsról. Így forgatta a szerencse kerekét a dinasztikus akarat és az elitek küzdelme az Oszmán Birodalom európai határvidékein.

FÜGGELÉK

1.

Szülejmán herceg jelentése a dívánülő pasáknak a zsarnói ütközetről
Edirne, 1515. május 15–24. között⁸⁸

Magasságos pasák ónagyságai – Allah, a magasztos növelje hírnevüket a feltámadás napjáig! Miután a tiszta, szünet nélküli és zefírhez hasonlatos üdvözlés ajándékait és a bőséges, barátságos és a könnyű keleti szellő illatát hozó köszöntés lapjait – amelyek a szerencse rózsakertjéből és a tiszteletadás kertjéből hozzák illatukat – a hódítás és a hatalom zefír-karavánjával és a győzelem és a diadal eszes tevéjével együtt ajándéku és adományként átnyújtottuk, az alábbiakat terjesztjük a boldogság előkelőinek és a szultánátus oszlopainak nemes színe elé.

Ennek előtte a kegyes emírek példaképe, nagyságtok szolgája, Báli szendrői bég több alkalommal levelet küldött, és arról számolt be, hogy az alávaló hitetlenek rebülevvel hó 7-én⁸⁹ a Duna partján kikötőhidat építettek, és átkeltek erre az oldalra. Ezért a nevezett Báli bég levelét egyik emberünkkel, nagyságtok szolgájával, Mehmed csaussal a boldogságos kapuhoz küldtük. Ugyanakkor a boldogsá-

⁸⁷ [Feridun Ahmed Bey,] *Nüzhət-i esrârü'l-ahyâr der ahbâr-i sefer-i Sigetvar. Sultan Süleyman'ın son seferi*. Hazırlayanlar/Edited by H. Ahmet Arslantürk–Günhan Börekçi. Redaksiyon/Proof-reading Abdülkadir Özcan. İstanbul, 2012, 19b–20a. A politikai bukás azonban nem jelentett egyben anyagit is: a család a 20. század elejéig jól megélt a hatalmas, szinte egész Ruméliát behálózó alapítványi birtokok jövedelméből (1913-ban veszítették el ezeket). Ld. Moutaftchieva, *i. m.*, 206; vö. Sudár Balázs, *Dzsámik és mecsetek a hódolt Magyarországon*. (Magyar történelmi emlékek. Adattárak) Budapest, 2014, 50.

⁸⁸ TSMA, E 5438. Tartalmát összefoglalta: Papp Sándor, A török béke kérdése a Dózsa-féle parasztháború idején. In: *Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. Szakosztályában*. (Certamen, III.) Szerk. Egyed Emese–Pakó László. Kolozsvár, 2016, 239–240.

⁸⁹ 1515. április 21.

gos küszöbünknel szolgáló Beni és Haszán csaut, nagyságtok szolgálait, elküldtük Szendrő környékére, Báli béghez, hogy a hitetlenek helyzetét és mozdulatait megnézzék, pontosan megismerjék és hírül adják. A fenséges udvarból a szandzsákbégeknek írt parancsokat futárpostával továbbítottuk, s mellékeljük hozzájuk saját megerősítő utasításainkat. A szandzsákbégek éppen azon voltak, hogy tartományaik szpáhi és akindzsi csapataival Szendrőbe vonuljanak, amikor a romlott hitetlenek a Havále nevű vár⁹⁰ ellen vonultak, és körülzárták. Több helyről ágyúkkal lőtték, és réseket nyitottak [a falakon]. Mielőtt a többi szandzsákbég csatlakozott volna Báli béghez, nagyságtok szolgálai, Meszih vidini, Ahmed aladzsahiszári, Kászim prizreni és Hadzsi izvorniki szandzsákbégek odaérkeztek, és tanácsot tartottak. Azt tervezték, hogy bevárják a többi béget, és együtt veszik fel a harcot a hitetlenekkel. Ám ekkor Havále védői segélykérőt bocsátottak le a nevezett várból, és azt üzenték a bégeknek, hogy ha másnap nem érnek oda, akkor – mivel nem maradt több emberük és nincs erejük harcolni – roham indul a vár ellen. A szandzsákbégek, nagyságtok szolgálai, ekkor nem törődve az iszlám népének csekélységével és a hitetlenek sokaságával, és szüntelenül kérve az isteni – dicsértessek az ő neve! – kegyelem és a próféta őszentsége szent lelkének segítségét, s tudva, hogy velük van a padisah, a világ menedéke magasztos támogatása és kivételes hatalma, a nevezett Báli bég közeli rokonai, nagyságtok szolgálai, a ziámetet birtokló Báli⁹¹ és Rüsztém mellé adták a szendrői azabok és beslik agáit, továbbá a szendrői vár legvitézesebb és legbátrabb katonáit, akik gyalogosokként megtámadták a hitetlenek vár alatt felállított ágyú mellett tartózkodó gyalogosokat, és szétszórták őket. Nyomukban megérkeztek a szandzsákbégek, és a hitetlenek táborára rontottak. Amint harcolni kezdtek, a hitetlenek táborából húszezernyi vértés lovas rontott elő, s reggeltől délutánig hatalmas küzdelem zajlott. A hitetlen lovasok nem tudtak kitartani, ismét a táborba húzódtak vissza, s egy ideig onnan harcoltak. Végül az isteni segítség jelét viselő zászlók sokasága és a szentek csodás támogatását bőségesen élvező hősök elrettentő látványa a hitetlenek lovasait és gyalogosait rémületbe és félelembe ejtette, s a hitarcosok igyekezetének ellenállni nem tudván, táborukat feladták. Ekkor az isteni kegy és támogatás révén az uralkodó őfelségének boldogságos idejében a hitetlenek serege szétszóródott, nagy része az acélos, fénylő kard tápláléka lett, a szablyától megmenekült hitetleneket pedig rabláncra fűzték és a várba zárták. A hitetlenek odahagyták 600–700 tábori szekerüket, összes pajzsukat és ágyújukat, zászlójukat, sátrukat, egyéb hadiszereiket és eszközeiket, és megverve és reményvesztetten a

⁹⁰ Másik török neve Güzeldzsehiszár. 1442-ben emelték a középkori Zsarnó romjain. Innen indultak a Belgrád és környéke elleni oszmán akciók.

⁹¹ A későbbi Kücük Báli bég és pasa, Buda második beglerbégje (1542–1543); tudtommal ebben az iratban bukkán fel először mint a Jahják közeli rokona. A szendrői szandzsák következő (1516.) évi tímár defterében valóban ott találjuk a ziámet-birtokosok között, éves jövedelme 45 712 akset tett ki; vö. Ema Miljković, *The Timar System in the Serbian Lands from 1450 to 1550 with a Special Survey on the Timar System in the Sanjak of Smederevo. Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi / Journal of Ottoman Legacy Studies* 1 (2014) 45.

futás mezejére léptek. A mi hitharcosaink felvonták a győzedelmes iszlám zászlait, és a hitetleneket egészen Belgrádig összetörték, Paksi Mihály belgrádi bánnak és a szabácsi bánnak⁹² pedig fejét vették. Az erdélyi bánnak nevezett átkozott⁹³ néhány ezer hitellessel egérutat nyert, minden erejét összeszedve elmenekült, és Belgrád várába ment. A padisah – Allah árnyéka a földön – öfelségének szerencsés idejében a hitetlenek akkora vereséget szenvedtek, hogy azt leírni nem lehet. Az e hitharcban aratott győzelem jó hírének tudatása végett nagyságtok őszinte híve, Báli bég, levélben tett jelentést, amelyet rokonával, Rüsztlem béggel és a Szendrőbe küldött Beni és Haszán csausainkkal, nagyságtok szolgáltaival küldött ide két élve elfogott vértess hitellessel együtt. Ez okból nagyságtok szolgáltaikat, a Szendrőbe küldött és a csatában részt vett, említett Beni és Haszán csausokat barátságos levéllel nemes személyetekhez küldtük, hogy örvendező színetek előtt az említett kalandról számoljanak be úgy, ahogyan történt, és ahogyan ők látták. Mi egyebet kellene mondani még? Sokasodjanak és szaporodjanak örökkéig az új hódítások és a végtelen győzelmek az emberiség urával.

Íratott a hónapok közül rebiüláhir havának első dekádjában, a 921. évben, Edirne székhelyen.

Szülejmán⁹⁴

2.

Egy magas rangú tisztségviselő jelentése Szelim szultánnak Báli bég feleségének kicsapongásairól 1516 körül⁹⁵

Szultánom öfelségének szolgáljon tudomására, hogy szolgálja, Báli szendrői bég asszonyával szegyetlenjes dolog történt: Üszkübben rajta kapták egy férfival. Az elfogott fiút behozattam, több kádi jelenlétében kivizsgáltuk, és vallomást tett. Én pedig nem tudván elviselni, megöltem. Ezen kívül a kapuőrök és a kerítők közül hat személyt kivégeztünk. És miután ez a dolog történt, az asszony engedélyem nélkül Isztambulba ment. Ott számos vétke került nyilvánosságra. A Dellák-oglu néven ismert fiúval, a Korán-olvasóval szeretkezett. Viselős lett tőle, és egy lányt hozott a világra. A lányt a Mehmed szultán-dzsámi Korán-olvasója, Haszán házában helyezte el, s egy dajkára bízta. Úgy öt-hat hónap múlva a lány meghalt. A dajkát Haszánnak ajándékozta, és még sok mindent adott neki. Az isztambuli kádi

⁹² Paksi Gáspár.

⁹³ Szapolyai János.

⁹⁴ Az ún. pendzse-formájú aláírás a jobb margón, derékszögben áll.

⁹⁵ Uluçay, *Haremâden mektuplar*, I. 64–65. A „magas rangú tisztségviselő” minden valószínűség szerint Szülejmán herceg lehetett, aki, mint az előző iratból is látható, ezekben az években Edimében tartotta udvarát. Rajta kívül kevesen engedhették volna meg maguknak, hogy úgy írjanak a szultánnak, mint e levél szerzője.

tudomást szerzett a dologról, behozatta és megverte a fiút. Miután megverték, a fiúnak szégyenében nem volt maradása, és Edirnébe jött. Amint ideért, súlyos malária tört ki rajta. Meghallva, hogy megbetegedett, [az asszony] egyik emberét küldte utána. Már úton voltak Isztambulba, amikor [a szerető] Babaeszkiben⁹⁶ meghalt, ott temették el. Mikor az asszony értesült a haláláról, azzal az ürüggyel, hogy Isztambulban pestisjárvány van, kiment a Jenihiszárba.⁹⁷ Azután áruhát öltve a fiú sírjához ment. Kiásta, megnézte, és újra eltemette. Körülbelül tizenegy nap múlva ismét Isztambulba jött. Most annak a meghalt fiúnak az öccsével, a Dellák-oglu Bak nevű Korán-olvasóval van. Amikor Mahmud szultán⁹⁸ lánya látta, hogy terhes, szembe köpte, és ezt mondta neki: „Tönkre akarod tenni az Oszmán-ház lányait? Miket csinálsz? Azt hiszed, hogy ez a padisah olyan, mint a többi? Ha csak egyet megtud abból, amit elkövetél, mindenkit összetör; hát még téged!” Van neki egy Kamerves nevű rabnője és egy Ferájet nevű cserkesz rabja. Ezek a kerítők. Ha tudni óhajtja ennek az ügynek a történetét, akkor hozassa el ezt a rabnőt, kérdezze ki, és megtudja. Ahmed szultán⁹⁹ különböző udvartartásokból beküldött eunuchjai között is van egy, aki az összes titkát ismeri. Van egy Szarudzserük (?) Iszhák nevű rabja, az is tettestárs volt ebben az ügyben. A kurucsesmei vízvezeték alatt lakó, már meghalt csausnak van egy felesége, ő is ismeri minden titkát. Mindezeket a vagyona segítségével műveli. Vagyona határtalan és páratlan. Gázi Bajezid szultán és Gázi Mehmed szultán lelke üdvéért vizsgálja ki és tegye helyre! E dolgokat a köznép is helyteleníti, hogy tűrhetné hát el a padisah! Mit kellene mondani még? Egyébként a parancs szultánomat illeti meg.

3.

Szülejmán szultán állítólagos parancsa vagy levele Báli szendrői bégnek

Ez a különös irat már évtizedek óta ismert a turkológiai szakirodalomban, több alkalommal kiadták.¹⁰⁰ K. E. Kürkçüoğlu, aki elsőként publikálta, csak cikkének megjelenése után vette észre, hogy az általa közölt szöveg sok ponton eltérő verziója megtalálható Feridun bég 1574-ben befejezett és III. Murád szultánnak ajánlott iratgyűjteményében, csakhogy abban a levél kibocsátója I. Murád szultán (1362–1389), címzettje pedig a Ruméliát hódító Evrenosz bég.¹⁰¹ A későbbi közreadók és az iratra hivatkozók erről a zavaró tényről általában elfeled-

⁹⁶ Babaeszki: az Edirnéből Isztambulba vezető főút második állomása.

⁹⁷ Mai nevén Rumelihiszári, erőd Isztambul felett a Boszporusz európai partján.

⁹⁸ II. Bajezid fia, 1507-ben hunyt el.

⁹⁹ II. Bajezid fia, akit fivére és fő ellenlábasa, Szelim öletett meg 1513-ban.

¹⁰⁰ Kemâl Edib Kürkçüoğlu, Kanuni'nin Bali beğ'e gönderdiği hañt-i humâyün. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 8 (1950) 225–231; Kılıç, i. m., 168–172 (a korábbi kiadást nem ismerte); *Kânûnî Sultan Süleyman han'ın Semendire sancakbeyi Gâzî Bâli bey'e mektubu*. İstanbul, 2007.

¹⁰¹ Kemâl Edib Kürkçüoğlu, Münşe'ātu's-salâtîn'e dâir kısa bir not. *Ankara Üniversitesi Dil*

keztek, és nem kételkedtek a hitelességében: Báli bégnek szóló parancsnak és Szülejmán szultán hatalommal kapcsolatos, fontos megnyilvánulásának tartották. De hogy a helyzet még bonyolultabb legyen, ezt a Bálit az egyik (névtelen) közreadó¹⁰² nem Jajhapasa-oglu Bálival, hanem Malkocs-oglu Bálival azonosította, ami már csak azért is furcsa, mert ő 1510 körül meghalt, így szendrői szandzsákbég sem lehetett Szülejmán idejében. Kürkçüoğlu a Feridun bég által elkövetett és több kutató által kimutatott hamisításokra hivatkozva kitarított amellet, hogy az irat Szülejmántól származik és Bálinak szól. Szerinte már csak a stílusa miatt sem keletkezhetett I. Murád korában, hiszen az akkori diplomatikai nyelvezet még sokkal egyszerűbb volt. Az ő szemében az is sokat nyomott a latban, hogy az irat egyik példánya a Jahjapasa család tulajdonában volt a 20. század közepén. Az irat későbbi kiadói és használói a nyilvánvaló műfaji és kronológiai problémák sem zavarták. Míg Feridun bég kinevezési diplomának (*berat*) minősítette az iratot (mivel ebben I. Murád szandzsákot adományoz Evrenosz-nak), a modern kori közreadók közül az egyik a szultán saját kezűleg írt parancsának (*hatt-i hümayun*), a másik nemes parancsnak (*emr-i şerif*), a harmadik meg levélnek (*mektub*) nevezte, holott magában a szövegben a *tevki* szó szerepel, ami a díván által a szultán nevében kiadott rendeletek megnevezése. Azonban első pillantásra nyilvánvaló, hogy nem szokványos parancsról van szó, hanem „műalkotásról”, amely leginkább a *naszihatnámék*hoz, vagyis a „tanácsadó irodalomhoz”, európai nevén a királytűkrökhöz hasonlít. A szöveg a *naszihatnámék* paternalista hangvételét idézi, amelyben az uralkodó a jó kormányzás alapelveit magyarázza el a jól vitézkedő, de túl sokat akaró Evrenosz vagy Báli bégnek. A benne szereplő számok irreálisak, meszeszerűek, és úgy tűnik, annál túlzóbbak, minél későbbiek. Feridun bég szövegkompilációja 1386. október 26.–november 4. közöttre van keltezve, a Báli béghez kötött legkorábbi változat állítólagos dátuma 1532. március 9.–április 7. (Kürkçüoğlu), a másodiké 1629. március 26.–április 23. (de lehet, hogy ez csak elírás; *Kânûni Sultan Süleyman*), a harmadik pedig dátálatlan, és egy 18–19. század fordulóján készült iratokat tartalmazó kolligátumba másolták be (Kılıç). E dátumok közül egyik sem illik Báli bég életpályájába, hiszen, mint láttuk, 1527 tavaszán hunyt el. Nyilvánvaló, hogy népszerű, nemzedékeken át olvasott és másolt szöveg volt, amely az idők folyamán tartalmilag keveset, megformálásában viszont valamelyest változott. Feridun bég kompilációjának nyelve a 16. századi kancelláriai stílushoz áll közel, a Bálihoz kapcsolt első két változat nyelvileg egyszerűbb, olykor szinte sutának mondható, de a későbbiekben értő kezek láthatólag elegánsabbá és világosabbá tették. Az általam ismert adatok alapján nehéz állást foglalni abban a kérdésben, hogy az „eredeti/első” verzió valójában mikor keletkezett és kinek szólt. Az mindenesetre elgondolkodtató, hogy a címzett egyik legfontosabb titulusa (a Bálinak szóló verziókban is!) megegyezik az Isza fia Evrenosz bég Jenidze-i Vardar-i (ma Giannitsa) szarkofágján olvasható, 1417-es felirat titulusával: „A hitarcosok és az egyistenhívők királya, a hitetlenek és a pogányok megölője” (*melikü 'l-guzzat ve 'l-mücahidin, katilü 'l-kefere ve 'l-müşrikin*).¹⁰³ Ám mielőtt ebből messzemenő következtetéseket vonnánk

ve *Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 8 (1950) 328; vö. Feridun, *i. m.*, I. 87–89.

¹⁰² *Kânûni Sultan Süleyman han 'ın*.

¹⁰³ Heath W. Lowry–İsmail E. Erünsal, *The Evrenos Dynasty of Yenice-i Vardar. Notes and*

le, érdemes emlékeztetni, hogy Báli bég 1545. március 15-én Ebusszuúd efendi által megerősített alapító okiratában is hasonló jelzőkkel találkozunk („a hitharcosok és az egyistenhívők példaképe, a hitetlenek és a pogányok megsemmisítője” [*kıdvetü 'l-guzzat ve 'l-mücahidin, kamüü 'l-keferet ve 'l-müşrikin*]; ld. Elezović, *Turski spomenici*, I/1. 479.). Az iratban hangsúlyosan szereplő „hívők fejedelme” (*emirü 'l-müminin*) cím viszont sokkal inkább illik a vele kapcsolatos feliratokon mártírnak (*şehid*) és zárandoknak (*hacı*) is mondott Evrenoszra, aki katalán származású apjával együtt az oszmán állam társalapítója volt, s aki – akárcsak a kortárs Mihál-oglu klán vezére – valóban a szultánokéihoz hasonló címekeket viselt. Ebből kiindulva nem elképzelhetetlen, hogy egy I. Murád és Evrenosz közötti levélváltás szolgált alapul a későbbi átdolgozásokhoz, amelyek során a nyilván nagyon egyszerű alapszövegekből egy moralizáló, „állambölcseleti” írás alakult ki, amit később (már Báli halála után) a Szülejmán és Báli (még tágabban: a szultán és a végvidéki bégek) közötti kapcsolatok általános jellemzésére is alkalmasnak tartottak. (Mindenesetre a forrásvidékek feltérképezéséhez a szöveget mindenképpen össze kellene vetni a korai, 15. századi királytükrokkal, amelyek java része „klasszikus” művek fordítása.) Akárki állította is össze elsőként a Bálihoz kapcsolt változatot, az biztos, hogy nemcsak a szultáni hatalom érdekeit fejezte ki, hanem Báli példájával a határvidéki bégek teljesítményének is elismeréssel adózott, tudatosan domborítva ki a két hatalmi pólus egymásrautaltságát. A szöveg ugyanakkor rendre olyan problémákat érint, amelyek folyamatos fejfájást okoztak a központnak: a határvidéki előkelők vagyongyűjtése, a vagyonok alapítványokba mentése, a zsákmány körüli visszaélések, a jogrend figyelmen kívül hagyása, a túlkapasok stb. Ahogy fentebb jeleztem, nem kizárt, hogy az alapszöveg átdolgozásához egy Szülejmán és Báli közötti (talán uralkodói fenyegetést is tartalmazó) levélváltás is ösztönzést adhatott (erre utal, hogy az ezt sejtető, fentebb idézett részlet [82. jegyzet] az Evrenoszhoz szóló variánsból hiányzik). A magyar fordításhoz a legkésőbbi szövegváltozatot vettem alapul, mivel fogalmazása világosabb a korábbiakénál, tartalma pedig nem különbözik lényegesen azokétól.¹⁰⁴

Az elhunyt és megboldogult Szülejmán szultán kán – Isten legyen
könyörületes hozzá! – öfelsége Báli szendrői béghez küldött nemes
parancsának a budai kincstárban őrzött másolata

A kegyes emírek büszkesége, a nagyra becsült előkelők támasza, a hitharcosok és az egyistenhívők királya, a hitetlenek és a pogányok megölője, meghitt barátom, kiváló veteránom, Gázi Báli bég! Amint a felséges nagyúri rendelet megérkezik,

Documents. İstanbul, 2010, 89. A *melik* (király) cím használatának és tartalmának megítéléséhez támpontot adhat, hogy 1511-ben egy udvari ember az anatóliai beglerbéget és a ruméliai szandzsákbégeket is *melik*nek nevezte Szelimnek írt levelében. Ld. Uluçay, Yavuz Sultan Selim, 122/11. jegyzet.

¹⁰⁴ Kılıç, *i. m.*, 170–172 (átírás), fotó 1–3. Érdekes, és ha igaz, sokatmondó az a megjegyzés, hogy ennek a variánsnak az eredetijét egykor a budai kincstárban őrizték.

szolgáljon tudomásul, hogy az általad küldött levelet itt felolvasták, és tartalmát megismertük. A magaszer Allah segítségével tizennyolc várat foglaltál el, és harmincezer sólyagerendát küldtél nagyúri hajóépítő műhelyembe. Küldtél még hatvanezer hitetlen fejet. Áldjon meg az Isten, ezen a világon és a túlvilágon arcod fehér legyen, és kenyerem váljék egészségedre!

Azonban még egy lófarkas zászlót (*tuğ*) kértél.¹⁰⁵ Gázi Báli bég, ez most nem a tůg[kérés] ideje. Jóllehet ezzel a szolgálattal és jótettel lekőtelezel minket, korábban mi is három jót cselekedtünk veled. Az egyik ez: a „hívők fejedelme” címmel szólítottunk meg; a másik: értékes díszköpenyt küldtünk neked; a harmadik: a legkegyesebb apostol – Allah áldja meg és üdvőzítse őt! – őszentségének győzelmes tůgját adtuk neked.¹⁰⁶ Ezzel a három dologgal tiszteltünk meg és fejeztük ki nagyrabecsülésünket. Ezeknél nagyobb adomány nincs. Most pedig adj hálát e jőtetekért, és mutasd ki háládat.

Jól tudd, hogy a hatalom egy kétszerpenyős mérleghez hasonlatos. Egyik serpenyője a menny, a másik a pokol. E romlandó világban egy órányi igazságosság többet ér, mint hetvenévnvi imádkozás. Az isteni felség – szenteltessek és magasztaltassék! – az ítéletnapon az igazak társaságába helyezzen valamennyiűnket! Erről az utolsó napról soha ne feledkezz meg! Azon a napon, amikor a tűz, mint a száraz fát, elemészi cselekedeteink könyvét, aggodalom töltsön el, és légy résen!

Ha pedig az ítéletnapon felrőják nekűnk azokat a visszaéléseket, amelyek a tőparancsnoki és bėgi tevékenységed révén az általunk uralt területeken történtek, nyakon fogunk ragadni, és nem tudod majd a nyakadat a kezemből egykönnyen kiszabadítani. Nagyon óvakodj attól, hogy őnhittség töltsse el szívedet, és ne mondd, hogy a magad erejéből és a kardoddal országokat hódítottál meg. Az ország első renden a teremtőé, aztán a fölfelszín kalifájáé. Tudd, hogy minden dolog a magaságos teremtőtől van!

Nagyúri tudomásomra jutott, hogy az általad elfoglalt várakban lévő javakat és élelmet a kincstár számára foglaltad le. E cselekedethez nem adom nagyúri hozzájárulásom. A fogoly-őtődöt a kincstár számára foglald le, a többit viszont a muszlim seregnek oszd szét és add ki! Mert az a zsákmány a muszlim harcosokat illeti.

A veterán harcosokat úgy tekintsd, mintha az atyád, a középkorúakat úgy, mintha a testvéreid, a kicsiket pedig úgy, mintha a fiaid volnának. Atyád iránt tisztelettel és nagyrabecsüléssel, testvéreid iránt tisztelettel és megbecsüléssel, fiaid iránt pedig könyőrűlettel és irgalommal légy! Gondoskodj róla, hogy az iszlám serege semmiben se szenvedjen hiányt, a birtokodban lévő vagyont és jőteteményt ne sajnáld

¹⁰⁵ A lófarkas zászló a hatalom régi török jelvénye. Az Oszmán Birodalomban az uralkodónak 6, a vezíreknek 3, a beglerbėgeknek 2, a szandzsákbėgeknek 1 tůg járt.

¹⁰⁶ Nyilvánvaló képtelenség. Mohamed szent zászlaja (*liva-i šerif*) nem tůg, hanem egy fekete zászló volt, amelyet az oszmánok valószínűleg Egyiptom és a szent városok meghódításakor szereztek meg, s a tizenöt éves háborútól kezdve vittek el a hadjáratokra. A Feridun-féle változatban *tabl ve alem*, azaz hadizenekar szerepel: Feridun, *i. m.*, I. 87.

tőlük, hanem bőven mérd nekik! Ha a hadsereg kincstárában nem volna elegendő pénz, és hiányt szenvednél, tudasd velem, nem vagyok olyan szegény, hogy a magasztos Allah segítségével ne küldhetnék egy-kétezer zacskó [pénz]t.¹⁰⁷

A rája-népet ne zaklasd elviselhetetlen adókvetésekkel! Erre a dologra fölöttébb ügyelj, mert ha a mi rájaink nyugalomban élnek, akkor a hitetlen ráják felénk hajlanak és átjönnek a mi oldalunkra. Az ottani kis- és nagyvárosokban lakó muzulmán közösség szegényeit figyelj és vizsgálj meg, és ha akadna köztük, aki alamizsnára szorul, annak a kincstárból adj élelmet. Mert a szegények Isten – szenteltessék és magasztaltassék – kedves szolgálói. A muszlim közkincstár az istenszolgákért van.

Ha azon a vidéken apostoli ivadékok telepedtek volna le, az adóbérlletekből és a kincstárakból valamennyinek egy arany napidíjat rendelj,¹⁰⁸ és ügyelj, nehogy az apostoli ivadékok bármiben szükségét szenvedjenek! A kádik és a bírák mintaképét, az erény és a tudomány kincsesbányáját, Musztafa mollát – szaporodjanak erényei! – nagyúri táborom kádijává neveztem ki.¹⁰⁹ Mikor megérkezik, a szent törvénynek mindenben engedelmesséj és hódolj, és az iránta való tiszteletet el ne hanyagold. „A jogtudósok a próféták öröksei” szent hadísza¹¹⁰ szerint járj el, a tiszteletadásban hibát ne véts!

Ha valakit valamilyen szolgálatra akarsz használni, semmiképpen se ítéld a korábbi helyzete szerint. Sok ember van, aki az aszkétizmus követőjének tűnik, amíg nem talál alkalmat; de amint eljön neki az alkalom, Nimród¹¹¹ és fáraó válik belőle. Ilyeneket ne alkalmazz a szolgálatodban addig, amíg időről időre és ismételten ki nem próbáltad őket ügyek intézésében! Ha a későbbi az előbbi állapotával egyezést mutat, akkor alkalmazz! Vannak olyanok is, akik nappal böjtölnek, éjjel meg imádkoznak.¹¹² Az ilyenek azok, akik a világi dolgokhoz vonzódnak, azokat szeretik. Az efféléktől nagyon óvakodj! Te se add át magad tűnő dolgoknak!

Néhány falut és helyet vallási alapítvánnyá akartál tenni. A magasságos Istenre, az összes általad meghódított tartományból alapítványt hozhatsz létre, nagyúri áldásom rá.

¹⁰⁷ A két korábbi változat közül az elsőben 300–400 zacskó költségtérítés (*harlık*), a másodikban 500 zacskó akcse.

¹⁰⁸ A korábbi változatokban összeg nem szerepel. Az egy arany napidíj nyilvánvaló, szándékos túlzás.

¹⁰⁹ A „tábori kádi”-t (*ordu kadısı*) egy-egy hadjárat idejére nevezték ki a hadseregben adódó jogviták rendezésére.

¹¹⁰ Hagyomány: a próféta szokásai vagy mondásai; a muszlim vallásjog egyik forrása.

¹¹¹ A muszlim legenda szerint kegyetlen, istentelen uralkodó, aki tűzbe vetette Ábrahámot, ám ő Allah segítségével megmenekült.

¹¹² A folytatásból itt hiányzik az a mondat, amelyik a két másik változatban (Kürkcüoğlu, *i. m.*, 229; *Kânûnî Sultan Süleyman han'ın*, 13; hasonlóképp Feridun, *i. m.*, I. 88. is) megvan: „De valójában bálványimádók.” Ezzel válik értelmezhetővé az előző mondat, hiszen önmagában nyilván nem volna baj, ha valaki jámbor és imádkozós életmódot folytat, csak akkor, ha ez valaminek a leplezésére szolgál.

Ha az utánam következő padisahok a gyermekeid és családjaik iránt nem mutatnának tiszteletet, és megsértenék őket, Allah, az angyalok és az összes ember átka szálljon rájuk, és az ítéletnapon magam leszek a vádlójuk és az ellenfelük.¹¹³

Most tehát, Gázi Báli bég, sarkalld sebes futásra a lovadat, legyen éles a kardod, és tartsd számon jó vitézeidet és hasznos embereidet! Bárhová mész, lovad sebes léptű, kardod éles legyen, és a jó szerencse kísérjen! Az iszlám vallása számára leghasznosabb ügyeidben a magasságos és nagy Isten segítsen, álljon melletted és nyújtson segítő kezet. Ámen a próféták ura kedvéért.

Vége.

“The Lion of Jihad” Yahyapaşa-oğlu Bali bey (?–1527). Expansion and provincial elite in the European confines of the Ottoman Empire in the early sixteenth century

Pál FODOR

It is well-known that for a long time the engine behind the Ottoman expansion in Europe were the so-called „marcher lords”. These clans (the Evrenos, Mihal, Turahan and Malkoç-oğulları) were descendants of state founding ancestors; their power was inherited from father to son, and they enjoyed special rights. As of Sultan Murad II (1421–1451) the central administration systematically curtailed their power and forced them to accept the gradually emerging new power structure. This structure was based on the *kul-devşirme* system which means that the hereditary aristocracy was gradually replaced by administrators of slave origin who were raised to become the central and provincial ruling elite. From the end of the fifteenth century, the strategically important border districts were mainly assigned to members of such “dynasties” whose founders were *devşirme* offspring and frequently relatives of the sultans.

The hero of this paper, Yahyapaşa-oğlu Bali Bey, came from such a family as well. His father made a brilliant career under Bajezid II (1481–1512) and was promoted to the rank of second vizier. Bali Bey was the eldest of Yahya Pasha’s seven sons, and after his father’s death he became the recognised leader of the clan. As the governor of the sancaks neighbouring Hungary he played a decisive role in breaking down the resistance of the Kingdom of Hungary in the 1520s. The paper follows the administrative career of Bali as well as his efforts to establish

¹¹³ Az egyik változatban (*Kânûnî Sultan Süleyman Han’ın*, 11–12) ennek a résznek az elején van egy mondat, amely szerint Báli arra kérte az uralkodót, hogy szultáni parancsban adjon garanciát a család és birtokainak jövőbeli sérthetlenségére (ugyanaz a Feridun-féle változatban is: *i. m.*, I. 88.).

the political, social, and financial background of the clan. The political family of Bali was able to maintain its privileged position in the provincial ruling elite for three generations, but after that they were supplanted by the Sokollus. The paper tries to find answers to the question why the central government tolerated the outrageous abuses of Bali who had in the meantime emerged as a true local oligarch. In conclusion: because Sultan Süleyman regarded Bali's and the other frontier beys' courts as the miniature of the House of Osman and efficient agents of the interests of the Empire, he only took measures against them when the prestige of the dynasty was at stake. These clans formed a "plundering/predatory confederation", just as Osman had done upon the foundation of the empire. They too accepted into their midst anyone who was willing to serve the interest of the empire and of the clan, just as Osman had allied himself with Catalans and Greeks when he started to build his power basis. They too relied upon their retinues recruited primarily from prisoners-of-war and slaves, just as the House of Osman had done. And they too destroyed their enemies with fire and sword before establishing a new culture on the occupied territories, just as Osman and his successors had done. They eagerly worked on increasing their own power but their loyalty toward the House of Osman was unquestionable.